

**Te Hiringa
Mahara**

Mental Health and
Wellbeing Commission

Ngā Tukinga o Kowheori-19 #3

Te toiora o ngā hapori taiwhenua

Huitānguru 2023

Te Kowheori-19 me te toiora o ngā hapori taiwhenua

Ko tēnei pepa te tuatoru o ngā raupapa poto e waru o ngā aronga pūrongo e tūhira ana i ngā tūāhua matua o ngā tukinga toiora o te urutā i Aotearoa nei. I tēnei o ngā tuhinga, ka tirohia te tukinga o te Kowheori-19 ki te toiora o ngā hapori taiwhenua i Aotearoa nei.

Kei tēnā tangata, kei tēnā tangata ōna anō tairongo ki ngā tūāhua maha o te toiora - ko ētahi he kikokiko, ko ētahi he whakaaro noa e whai hiranga ana. Ki te whakakotahitia atu ērā whakaaro, pērā ki te tarāwaho putanga toiora o He Ara Oranga, e mōhio ana tātou me whai matatika, me whai mana, me whai tino rangatiratanga ngā tāngata, otirā me noho haumaruru, me whai uara me hono ki ngā hapori me ō rātou ahurea, ka mutu, me whai i ngā rauemi, i ngā pūkenga, i te manawaroa, i te manako me te aronga mō te anamata. Nā tēnei māramatanga i ārahi ngā rangahau me te mahoratanga o ngā kitenga i tēnei pūrongo.

Te Rangahau

Ka whakatakoto tēnei pepa i ngā tukinga o te Kowheori-19 ki ngā taiwhenua:

1. mā te waihanga i tētahi arotake wawe o ngā tuhinga i Aotearoa;
2. mā ngā raraunga taiwhenua o ngā tatauranga pāpori e whakamahia ana hei tūtohu toiora whānui pēnei i: Te Tatauranga Pāpori o te Iwi Whānui (2018) me Te Kupenga (2018);
3. mā te whiriwhiri kōrero ki ngā māngai o ngā hapori me ngā kaitakawaenga kia mana ai te reo o ngā taiwhenua, ā rātou tirohanga, wheako hoki.

Mō ētahi atu taipitopito e pā ana ki ngā tikanga mahi me ngā kitenga, tirohia te pepa hangarau.²

1 <https://mhwc.govt.nz/our-work/he-ara-oranga-wellbeing-out-comes-framework/>

2 <https://www.mhwc.govt.nz/our-work/covid-19-insights/>

He rerekē te tikanga o te kupu 'taiwhenua' ki ia tangata. He wā, e kōmitimiti ana te kupu taiwhenua ki te mahi pāmu, ahuhenua rānei. Heoi arā anō ōna tikanga. I tēnei o ngā pūrongo, kāore mātou i te whaiwhai i te tikanga ake o te kupu 'taiwhenua', i ngā whakarohenga taiwhenua rānei. Ko tā mātou he aro whānui ki ērā hapori e whakaaro ake ana he hapori taiwhenua rātou e pākia kau ana i ngā wero o te noho taratahi.

16.3 ōrau o te taupori whānui
18 ōrau o te Māori

i noho ki taiwhenua i tētahi o ngā tatauranga³

10 ōrau o te taupori whānui
14.7 ōrau o te Māori

i noho ki ngā taone iti

8.4 ōrau o te taupori whānui

i noho ki ngā taone āhua nui

He whakaōhiti

Kei aurere noa ētahi ki te pānui i ētahi o ngā kaupapa kōrero nei – tēnā koa kia mōhio mai, hei te whārangi tuawhā ka pā ngā kōrero ki ngā mate whakamomori ki ngā taiwhenua.

Ngā Kitenga

I Aotearoa nei, 16 ōrau o te taupori kei ngā taiwhenua e noho ana, ā, 35 ōrau kei waho atu i ngā taone nui – he teitei ake mō te Māori.³ Ko te taiwhenua tō tātou pū oranga me tō tātou tuakiritanga, ā, pērā rawa anō ki te Māori; inā noa te hōhonu o ngā taukaea ki ngā whakapapa, ki ngā hapori, ki ngā rongomaiwhiti.

I mua atu i te urutā, he tiketike te noho mākona me te toiora o ngā tāngata taiwhenua i ngā tūmomo tūtohunga katoa: ka kōrerotia te pai o te oranga hinengaro, o te whai pūtea, o te moroiti o ngā whakahāwea, o te māmā ki te tū tangata ki Aotearoa, o te tino whai take o te noho. Hāunga tēnā, arā atu anō ngā wero ki ngā hapori taiwhenua i te noho taratahi. I te taunga mai o te urutā, ka huraina ngā āhuetanga maha e whakapiki ana i ngā tūraru ki ngā hapori taiwhenua, pērā i te tini o ngā kaumātua kei ngā taupori taiwhenua, i ngā kōwhiringa hauora tokoiti, me ngā wero ki te mahi tūhono pēnei i te korekore o ngā hanganga ipurangi.

³ <https://www.ehinz.ac.nz/indicators/population-vulnerability/urban-rural-profile/>

“Ko te mea nui i te wā o te Kowheori-19, he tangata, he tangata, he tangata. Ka uia ana au mō ngā wheako papai – ka mea atu au ko ngā hononga ki ngā tāngata. Ki te pātaihia au me pēhea e pai ake – ka whakautu au mā te whakapai ake i ngā hononga ki ngā tāngata. Ka mutu ki te uia mai au mō ngā mea kia kaua e ngaro i a tātou – ka whakautu au kia kaua e ngaro i a tātou te hononga hou e paihere nei i a tātou, arā, ko te mahi tahi o te takitahi, o ngā whānau me ngā hapori – hei iwi kotahi.” (Poari Hauora o Whanganui, 2020).

Ahakoia te hirahira o ngā hapori taiwhenua, ahakoia anō ngā wero e pātutuki nei, kāore i te rahi ngā taunaki e pā ana ki te tukinga o te Kowheori-19 ki ō rātou toiora. Ko te nuinga o ngā tuhinga ka arōpū ki ngā kaiahuwhenua me ngā hapori, ā, ko te itinga ka pā ki ētahi atu wāhanga o te hapori taiwhenua.

Heoi e ai ki ngā taunaki, kei reira tonu ngā kaupapa ōrite o te wheako urutā mō ngā hapori o te taiwhenua, arā, mō te hapori ahuwhenua me te hapori kāore i te mahi ahuwhenua. Katoa o ēnei ka tirohia e tēnei o ngā tuhinga, i te mea ka whai pānga ko ngā momo tūāhua o ngā matai matawhenua, o ngā ōhanga me ngā ahurea o te taiwhenua.

Mō ngā Māori o te taiwhenua, i pāngia te toiora o te mātai matawhenua, o te ōhanga me te ahurea i te wā o te urutā. Tāpiri atu, ka pā kinotia ngā whenua me ngā whakapapa ki ētahi o ngā taiwhenua Māori.

Putā noa i ngā tini hapori taiwhenua, i whakamahia e ngā whakahaerenga Māori me ngā rūnanga ā-iwi ā rātou tuaritanga ohu kaimoana me ngā kai taketake hei whāngai i ngā uri noho whakaraerae o te hapori. He huhua ngā iwi i tohatoha i ngā tautoko hauora hinengaro i runga ipurangi, i ngā rourou kai, i ngā kōpaki taurima pērā i ngā hua akuaku, horoi hoki. Ko te hunga haepapa ko te hunga whakaraerae me te hunga noho taiwhenua.

Ko tā ētahi o ngā hapū me ngā whānau i hoki ki ō rātou hononga ahi kā ki te whenua me tō rātou mana ki te whenua hei whakatū i ngā puni tauārai ki te haumarū i ngā hapori taiwhenua. Ki tā ētahi anō, he tika ēnei mahi ki te haumarū i tō rātou ūkaipō me ō rātou whenua. I runga i tēnei ka whai takoha tēnei hononga ki ngā putanga hauora me te toiora whānui nā runga i te tautoko i te Māori ki te whakaputa i te rangatiratanga. Ki ētahi nā runga i te whakaputa i te rangatiratanga ka kaha ake ngā hononga ki ngā hapū me ngā whenua.

He mea whakarewa ngā kaupapa i te wā o te noho rāhui, pērā i ngā kaupapa tuihono hei hono i ngā uri ki ngā karakia, pērā anō i ngā tangihanga me ngā wānanga tuihono. Hāunga tēnā, he pātukitanga nui te katinga o ngā marae me te kore āhei ki te whakahaere tangihanga.

Mātai Matawhenua

Ko te tūāhua tautuhi i te taiwhenua o Aotearoa ko te taratahi me te noho korara i ngā rauemi, i hua ake ai ētahi wero nui i te wā o te urutā.

Ka pātukia te toiora o te hunga taiwhenua i te korenga o ngā hangarau tuihono. Nā tēnei ka piki ake ngā tūraru mō te tono āwhina a te hunga taiwhenua; ka mutu ko te itinga iho o ngā kaumātua ka whai tuihono.

He taero nui ngā utunga ki ngā taiwhenua, ā, i te whakakapinga o ngā pāpātanga mō ngā mahi tuihono i roto i ngā kaupapa o te pāpori, o te mātauranga me te ahumoni – ko te tino hua ko ngā putanga tuakoka me ngā tukinga hauora hinengaro. Ki ngā wāhi he pai ngā hononga ipurangi, he takohanga nui tō ngā ratonga ā-waea i te wā o te urutā, ā, e takunetia ana ka haere tonu ngā mahi whai hua hei papare i ngā taero o te mahi taurima tae rawa ake ki te hunga e noho ana ki ngā wāhi momotu. Hāunga tēnei, ina ko te ratonga tuihono anake te huarahi atu ki ngā ratonga o te hauora hinengaro me te hauora tinana, ka kino ake ngā tōritenga hauora.

He tiwekaweka anō ngā whai wāhitanga hauora ki ngā taiwhenua o Aotearoa, ā, tukia anō te toiora o te hunga taiwhenua. Ko tā te urutā Kowheori-19 mahi i tūhira ai, ā, i hē kē atu ngā wero puta noa i ngā ratonga hauora me ngā ratonga hauora hinengaro.

Nā te korehāhā o ngā pūtahi hauora, nā te hanumitanga o ngā ratonga mātanga tae atu ki ngā wero ki ngā hunga mahi, e tiwekaweka ana te whai wāhi ki ngā ratonga hauora ā-rohe mō te hunga taiwhenua. He maha ake ngā matenga ki ngā taiwhenua, he iwikore ngā whai wāhitanga ki ngā ratonga hauora, ā, he tiketike ake ngā pāpātanga whakamomori tēnā i ērā mō te taupori whānui.

Nā runga i ngā pēhitanga ki ngā ratonga hauora, me ngā whakatōhenehene ki ngā kaituku ratonga, kua hē kē atu ngā kōhuki ki te pūnaha hauora ki taiwhenua. Kua kino ake hoki ngā whai wāhitanga ki ngā ratonga āraimate tēnā i ērā kei ngā taone, ka mutu, i te hurumutunga o te tau 2021, 11 ōrau te iti iho o te pāpātanga whiwhi āraimate tēnā i ērā kei ngā taone.

Ko te wairua auaha, ko te panoni, ko te raungāwari me te mahitahi ētahi tūāhua nui o ngā urupare a ngā hōhipera me ngā ratonga hauora taiwhenua.

Ko te raungāwari me te tiro whānui ki te mahi ētahi tūāhua hirahira mō ngā kaituku hauora. He wero nui tēnei mō te whakatari kaimahi, heoi he āwhinatanga nui anō mō ērā e pākia ana e te urutā. I momoho te urutau a ētahi o ngā whakaritenga ratonga hauora mō te painga a ngā hapori taiwhenua: ko tā ētahi kaituku hauora he papare mai, ā, he whai i ngā pūtea hei tautoko i ngā rata, hei uruhi i ngā tūhuratanga māuiui waeaora mā ngā tūrora me te tuku ratonga mā ngā waka haumanu.

He maha ngā whakaaratanga kaupapa a te kāwanatanga me ngā tari o waho i te kāwanatanga hei whakautu mō te hauora hinengaro ki ngā taiwhenua. Hāunga tēnā, e ai ki te nuinga he ngoikore rawa ngā ratonga hauora hinengaro, ā, e whakapaetia ana kua hē kē atu mai te wā o te urutā. Nā te kore āhei o ngā kaimahi hauora me ngā nēhi ki te kite ā-kanohi i te iwi kei ngā hapori kua uaua ake te tuku tautoko atu.

Kua pāngia te whai whare, te whai waka me ētahi atu ratonga mai te wā o te urutā Kowheori-19.

He ōrite ngā taiwhenua ki wāhi kē atu, arā, he uaua te kimi wāhi noho mō te tangata i te wā o te urutā. I taua wā anō ka piki ake te mahi rapu whare mō te hunga kāinga kore, mō ngā manene kua mau ki Aotearoa me te kore pūtea, kore rawa hoki, mō te hunga e auhi ana, ā, e tohe ana ki te whānau, tae atu anō hoki ki te tūkinohoa rangatira.

He nui ngā tūkinga ki te hapori i te katinga o ngā pokapū tūmatanui, pērā i ngā kura me ngā whare pukapuka. Hei tauira, i tētahi o ngā hapori taiwhenua, inā noa atu te tini o ngā kaupapa i hautūngia ki te whare pukapuka, pērā i te kāhui tuitui, i te kāhui pānui pukapuka me te rōpū ārai takanga. I tua atu, he āhurumōwai te whare pukapuka mō ērā e pākia ana e te auhi me te kāinga kore, mō te tuku tautoko ki te whakakī i ngā pepa kāwanatanga, mō te tā me te tārua pepa. Hāunga tēnei, kāore ēnei rawa i wātea i te wā o te urutā, ā, ka whakawetohia te ahokore tūmatanui. He tino momotu te noho a te hunga taiwhenua e whakamahi ana i te whare pukapuka nā te moroiti o te raraunga, nā te kore hononga rānei.

”He rawe te kite i te tere o tā mātou whakakotahi ki te panoni i ā mātou mahi ki te tautoko i Te Whakahaerenga Poari Matua (WHM) o Hauraki, nā rātou nei i whakahaere ngā kaimahi tāpiri, ngā kirimana, ngā kahu ārai me ngā āraimate rewharewha ... Kātahi ka makere haere ngā here, ā, ka tere kitea ngā tukanga whakahaere panoni.” (Tākuta Mikaere o Te Korowai Hauora o Hauraki, he mea nanao i a Rata Aotearoa ā-tuihono, n.d.).

Ngā ōhanga

He wāhanga nui tō ngā ahumahi matua o te ahuwahenua, o te mahi ngahere me te hao ika. He manomano te hunga mahi, te hunga whiwhi i ngā hua me ngā moni rānei i ēnei ahumahi. Tāpiri atu ki te mahi tāpoi, he wāhanga matua ēnei ki ngā hapori taiwhenua, ka mutu ko ērā tūāhua ka pātutuki ki te ōhanga ka pātutuki hoki ki te hapori.

He nui ngā kōhuki a ngā kaiahuwhenua me ngā kaiwhakatipu i mua, i muri atu hoki i te urutā.

I takea mai ngā auhi o ngā kaiahuwhenua me ngā kaiwhakatipu i ngā anipā huamoni me ngā tūmomo pāhekeheke, pērā i ngā whiunga āhuarangi, i ngā tauraki, i ngā waipuke, tae atu ki ngā panonitanga pakihī ahuwahenua, ki te hauarea o te māketē ohaoha, ki ngā panonitanga ture me te aroā tūmatanui.

Nā te taunga mai o te Kowheori-19 ka heipū ake ngā auhi o ngā kaiahuwhenua me ngā kaiwhakatipu. Ahakoa te tītike o te kaha ki ngā pūnaha ahuwahenua me ngā kaiwhakahaere, nā te noho taratahi ka hua ake ētahi raru hou.

Ko tētahi raru nui i te Taumata 4 o te noho rāhui ko te tini o ngā kararehe tuhene i ngā pāmu nā te whakaitinga o te āheinga whakatuka. Nō konei ka uaua ake ngā āhuatanga i te noho rāhui me te tauraki nui i pā ki Te Ika-a-Māui me te taha raki o Te Waipounamu.

Nā te katinga o ngā ripa ka korehāhā ngā kaimahi o tāwāhi. Ka urutau ngā kaiahuwhenua mā te whakaroa ake i ngā haora mahi, mā te tuari mahi ki te whānau, ki ngā piritata rānei. Hāunga tēnā, kāore i mauroa ēnei urupare, ā, ka heipū anō ngā auhitanga.

He puna auhi anō ngā aroā a te tūmatanui ki te mahi ahuwahenua. I te taunga mai o te Kowheori-19, ka paku panoni ngā aroā i te kitenga iho he tino kaimahi rātou. Hāunga tēnei, mea rawa ake ka kitea he rangitahi anake tēnei whakamanatanga.

Ko te whakahau a ngā kaiakiaki, kia ita ngā kaiahuwhenua me ngā kaiwhakatipu ki ngā tūmanako ahakoa ngā kōhuki o te wā. Ko tā rātou e tūhira nei ko ngā whakatikatika mō te mōreareatanga o muri mai, ko te waihanga whiwhinga moni. Tērā tonu pea kāore te iwi i te mataara ki ngā uauatanga huamoni e pā nei ki ētahi pāmu tēnā ki te whakatairitehia ki te umanga tāpoi.

Ahurea

Nā te rāhui me te noho 'mirumiru' ka tipu ngā uaua ki ngā taiwhenua i tā rātou waea ki te awhi me te tautoko i a rātou anō i ngā wā o te mōrearea. He mahi whakamomotu ērā whakaturenga mō ngā taiwhenua – tae rawa ake ki ngā kaumātua, ki te hunga whiwhi taurima i te kāinga ki ērā anō e taurima ana i tētahi o te kāinga.

E ai ki ngā rōpū takawaenga, he uaua ake te whai āwhina ki ngā hapori taiwhenua nā runga i ngā māteatea, i ngā whakatakē me ngā whakaparahako e tāpiri ana ki ngā whakatau māuiui mō ngā auhitanga me ngā mate hinengaro. Ka mutu, 'e mōhiotia ana te katoa' ki ngā hapori iti.

Kua kitea ētahi kaiahuwhenua e manawarau ana ki te kōrero mō tō rātou ake hauora hinengaro, mō te aro rānei ki tō rātou toiora: “Ka ara mai he mahi anō, he kaimahi rānei hei āwhina, he kararehe rānei i runga i te pāmu. Kia pakaru rā anō ngā terotero kātahi ka kimi āwhina mō ngā auhitanga.

Ko te tūhono me te matenui ētahi waehanga matua o te toiora o te hunga taiwhenua i te wā o te Kowheori-19.

Ko ngā tūhonotanga pakari tētahi puna kaha ki ngā taiwhenua; Nā runga i ngā hononga hapori pēnei i ngā whare karakia me ngā marae, ka whai wāhi anō ki ngā tūmomo tautoko mō te hunga taiwhenua. Nā runga i ngā whanaungatanga a ngā kaumātua Māori i roto i ngā hapori pāmamao ka whai wāhi anō ki ngā kai, ki ngā whiwhinga me ngā taurima hauora.

Mārakerake ana te kite atu i te kaha me te titikaha o ngā hapori taiwhenua puta noa i te urutā. Hei tauira, i te tau tuatahi o te urutā, he iti iho ngā rarunga ki ngā rata taiwhenua tēnā i ērā o te taone, arā, he iti iho ngā kaimahi e ngaro ana, kāore e tino tinga ana ki te whakamahi i ngā huirangi me ngā hui waea, otirā i heke te tokomaha o ngā tūroro. He hononga pea tō tēnei ki ngā pūmanawa whaiaro o te noho taiwhenua, ki te pai kē ake rānei o te tauira taurima o te taiwhenua ki tērā i te taone.

“Ko ngā kōtuinga hapori me ngā tautoko a te hapori te mea nui ... Ka hōhā ngā hapori i te tātari kia puta mai he hua, nā reira kia kaha ki te whakatinana mai.” (Rori Pereki Kōwhai).

Ahakoia te reo me te pakeke o te tangata, e mārama ana i ngā wā o te urutā, me noho ēnei āhuatanga ki mua tonu i ngā maheretanga me ngā whakatunga nui.

WHAKAPONO: Kōrero tahi ki te Whānau, Hapū, Iwi, Marae.

MANAAKI: Me kaupare te mokemoke

AROHA: Ko te aroha te kaiwhāngai i te whatumanawa, mā te kai hei whāngai i te tinana, i te hinengaro mai i ‘Te Keeti: He Urupare Kowheori’ (Te Kupenga Trust, 2020, wh.34).

Nā te mahi tahi me te whakapāpā haere ki ngā tari me ngā rauemi kāwanatanga, ka whakapeto ngoi ngā hapori taiwhenua ki te haumaruru me te tautoko i a rātou anō. Nā te Manatū Ahu Matua ngā pokapū 32 i taupua, pēnei i te hanganga o te Pokapū o Wairamarama, i honoa ai ngā mea o te kāinga ki te waihanga i tētahi puna mōhio matawā o ngā pārongo me ngā puna tautoko.

I noho anō a te Manatū Ahu Matua hei kaitaunaki mō ngā āwangawanga a te hapori i te kōpātanga o ngā huarahi taiwhenua i te wā o te noho rāhui – i kitea ai te nui Pirihimana i aua huarahi. Kāti i te tau 2021, i mahi tahi te pokapū ki Te Kaunihera aa Takiwaa o Waikato ki te whakarite i ngā kohinga hangarua, ki te tuku i ngā ratonga matua me te whakaahei i ngā taukaea i waenga i te hapori.

He aha te hua o ngā wheako a ngā hapori taiwhenua?

Ka panoni ake nei te āhua o ngā tukinga o te Kowheori-19 ki te toiora o ngā hapori taiwhenua – kāore anō te ao i ‘hoki ki tōna āhua ake’, ā, e kore e mutu ngā tono āwhina.

I roto i te roanga o tēnei kaupapa me ā mātou whiriwhiri kōrero ki ngā māngai taiwhenua, kua pūrero ake ētahi take rite tahi. He tohu tēnā ko ēnei wāhanga me whakatika wawetia hei tautoko i te toiora o ngā hapori taiwhenua.

Ko whakatau mōreareatanga, ko ngā tautoko i te toiora o te taiwhenua whānui me hourua ki te Māori, i runga i ngā tūtohu a Te Tiriti o Waitangi, ā, me whai wāhi mai ngā kaiarataki Māori.

- Ki te tūpono mai anō he urutā, me whakatanatana te Māori, me riro mā rātou anō ngā mahi e turuki ki ngā wākāinga tonu o ngā iwi me ngā hapū i raro anō i ngā tikanga me ngā kawa. E tika ana kia whai mana te mana whenua ki ngā whakataunga tōrangapū nā te hononga a te Māori ki te whenua, nā te hononga pū o ngā marae ki ngā tini hapori taiwhenua, ā, nā te herenga pū o te whenua me te whakapapa. E kitea ana te uara o te whakarongo me te tuku rauemi ki ngā Māori noho taiwhenua i ngā whakapau kaha a ngā marae, ngā hapū me

He nui ngā wero ki ngā hapori taiwhenua, tae rawa atu ki ngā hapori ahuhenua, ā, e rerekē ana ngā wero ki ērā ki ngā taone. Me whai taura ngā whakamahere, ngā ratonga me ngā tautoko.

- I whakapūrangiaho te urutā i ngā kaiauhi me ngā tōritenga e whakataimaha nei i te toiora o te hapori taiwhenua. Me pakari tonu te hanganga o ngā tūhono me ngā tuihono ki ngā hapori taiwhenua, me arotahi ki te tautoko i ngā taurima hauora i ngā taiwhenua, me tautoko hoki i ngā kaituku o ngā ratonga hauora hinengaro me ngā ratonga pāpori ki te whakatairanga i te toiora. Hei whakatau i ngā tukinga toiora, me whai te arawhānui e whai whakaaro ana ki ngā kairauhi me ngā tōritenga katoa. Me whakahau ko ngā kaupapahere ‘wawao taiwhenua’ kia tutuki pai ai ngā hohenga a te kāwanatanga mō ngā hapori taiwhenua. Heoi he tini ngā āhuatanga i ngā hapori taiwhenua, ka mutu, he rerekē ngā tukinga a te Kowheori-19 ki ia hapori. I te kukune haeretanga o te urutā he maha ōna momo tukinga ki te toiora e whakakinohia ake e ngā tōritenga me ngā urupare ā-rohe. Me whakahaepapa, me whakarato ngā tautoko ki ngā hapori taiwhenua ki te whakatipu me te tuku i ngā tautoko e whai pānga ana ki a rātou. I runga i tēnā, me whai wāhi ngā hapori taiwhenua ki ngā whakamahere me ngā whakataunga.

E hiahia wawetia ana ngā rangahau mō te toiora o te taiwhenua.

- Me whakatau ake te moroiti rawa o ngā raraunga me ngā taunaki hei tautoko i te toiora o ngā hapori taiwhenua. E mārakerake ana te kite atu he rerekē ngā tukinga o te Kowheori-19 ki ngā rōpū rerekē, ā, hei konā kua tupuheke ngā tōritenga. E mōhio ana tātou ko ētahi taupori, pēnei i te Māori me ngā kaumātua, ka tino ngaua e te Kowheori-19. Ko te hiahia, ko tētahi huarahi whakakotahi hei rangahau i ngā

